

Interpretativní sociologie zvířat? K možnostem pojetí zvířat jako sociálních aktérů z pohledu rozumějící sociologie Maxe Webera¹

Dušan Janák²

Katedra sociologie Univerzity Komenského v Bratislavě, Mendelova univerzita v Brně

Interpretive Sociology of Animals? On the Possibilities of Conceiving Animals as Social Actors from the Perspective of Max Weber's Sociological Approach The study explores the question whether and under what conditions the fundamental concepts of Max Weber's interpretive sociology - in particular "meaning" (Sinn) and "understanding" (Verstehen) - can be applied to animal behaviour, and whether and under what conditions Weber's concepts can be used to study the relationship of humans to animals as a relationship of social actors to other social actors. With regard to the possibility of building an interpretive sociology of animals in Max Weber's spirit, his shift in the analytical concept of "meaning" is very important, namely the shift from the meaning which is fully conscious to the half-consciousness or unconsciousness of the meaning which is felt by the actor. Since the understanding of the animal and the human action is achieved in principle by the same means - through qualitative evidence and its verification by the rate of practical success - the rejection of the meaningfulness of animal action could also be applied to human actors. Apparently, denying the human actors an understanding explanation of their actions through the interpretation of subjective meaning would not only "destroy" the legitimacy of the interpretive sociology, but it would also "rule out" the possibility of understanding human communicative acts as such. Therefore, it is reasonably of greater benefit to include animals among (potential) social actors and rather focus on their sociologically relevant differences from other - primarily human - social actors.

Sociológia 2022, Vol. 54 (No. 5: 412-436)

<https://doi.org/10.31577/sociologia.2022.54.5.15>

Key words: *Sociology of animals; Max Weber; interpretive sociology; sociological theory; methodology of social sciences*

Úvod zvířata v optice sociálních věd, kultura v optice přírodních věd a způsob využití Weberovy sociologie na hranicích rodu *homo sapiens*

Mimolidské bytosti nebo dokonce neživé předměty se systematicky dostaly do záběru teoretických sociologických úvah až v poslední čtvrtině 20. století a přispívají ponejvíce k interdisciplinárnímu poli human-animal studies. Human-animal studies představují doširoka rozkročenou výzkumnou orientaci s vlastními specializovanými časopisy (např. *Anthrozoös*, *Society & Animals*), učenými společnostmi i vysokoškolskou výukou, ve které sociologicky orientované studie vytváří určitou specializovanou podoblast (přehledově viz např. Marvin

¹ Autor děkuje recenzentům studie za věcné připomínky, které přispěly ke zkvalitnění konečné verze textu i dalšího bádání.

² Korespondence: doc. PhDr. Dušan Janák, Ph.D. Katedra sociologie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, Gondova 2, 811 02 Bratislava, Slovensko; Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií Mendelovy univerzity v Brně, třída Generála Píky 2005/7, 613 00 Brno, Česká republika. E-mail: dusan.janak@uniba.sk, dusan.janak@mendelu.cz

– McHugh 2014; Kompatscher – Spannring – Schachinger 2021). Jako příklady šířeji recipovaných sociologických koncepcí, které mají charakter životaschopných výzkumných programů, lze jmenovat *ANT Bruno Latoura* (Latour 2005), silný program kulturní sociologie formulovaný Jeffrey Alexanderem (Alexander et al. 2010) nebo kyborgizační přístup Dony Haraway (Haraway 2007). Nalezneme i specializovanější studie snažící se rozkrýt potenciál sociologické teorie jednání pro uchopení zvířecího chování (Wiedenmann 2020) nebo z etologického úhlu pohledu pojatou typologizaci zvířecího jednání vztaženou k různým úrovním (sebe)vědomí (Špinka 2019). V teoretické biologii existuje proud (biosemiotika) obhajující významuplnou (hermeneutickou) povahu všeho živého (Markoš 2011; Markoš – Švorcová 2019). Ilustrativní je v tomto případě nerozhodnutý teoretický spor o podstatě genetického kódu DNA. Spor se vede o to, zda se jedná o kvazi-jazykový kód potřebující interpretaci individuálním organismem (podobně jako text potřebuje čtenáře, aby vyjevil svůj smysl) nebo kvazi-počítačový program fungující přísně mechanicky a deterministicky (podobně jako program řídící stroj).

Ze strany empirických přírodních věd se hranice mezi lidskou (kulturní) a zvířecí (přírodní) bytostí začala pomalu rozostřovat v druhé polovině 20. století v etologických pracích Konrada Lorenze u domestikovaných zvířat a Jane Goodalové (např. Whiten et al. 1999) u divokých šimpanzů. Na tyto badatelské linie navázala celá řada výzkumů a dnes se hranice mezi přírodou a kulturou v přírodních vědách stírá především v oblasti kognitivní etologie, v níž jedno z velkých témat představuje problém zvířecího vědomí a poznatelnosti jeho obsahů (viz stále reprezentativní sborníky (Bekoff – Jamieson 1999; Bekoff – Allen – Burghardt 2002), ve kterých nalezneme příspěvky z obou táborů i shrnutí debaty), což je téma důležité i pro připuštění možnosti jednání podle subjektivního smyslu.

Z empirických prací relevantních pro náš výzkum jde především o stále rostoucí počet výzkumů identifikujících jazykové schopnosti zvířat, neboť jazyk a pojmové myšlení je tradičně považováno za hlavní definiční znak kulturního jednání prosyceného smyslem oproti zvířecí instinktivnosti. Jednoduchá ale nesporná jazyková komunikace byla dobře zdokumentována např. u papoušků (Pepperberg 2009), psů (Slobodchikoff 2012), šimpanzů (Schel et al. 2013), psů (přehledově Hare – Woodsová 2016: 102–117), teoretické shrnutí nabízí (Čadková 2015). V empirické sociologii jde spíše o dílčí práce o symbolickém jednání psů (Fraser 2019; Sanders 1999), koček (Alger – Alger 2002) nebo koní (Wipper 2000; Brandt 2004) jež lze zastřešit symbolickým interakcionismem, nemnohé etnometodologické výzkumy interakcí se zvířaty (Goode 2007; Wieder 1980) a stále rostoucí zájem o mimolidské aktéry v kulturně antropologickém a etnografickém výzkumu (viz např. Gibas et al. 2011; Kohn 2013; Schroer 2019; přehledově ke komunikaci se zvířaty Kulick

2017; k etnografii Maden 2014; Lien – Pálsson 2021). Fenomenologické přístupy ke zvířatům jsou doménou filosofů (např. Tymienicka 2007), i když ne výlučně (Yerbury – Boyd 2018; Lestel – Bussolini – Chrulaw 2014). V české a slovenské sociologii existuje několik reflexí sociologie zvířat jak v klasické (Ullrich 1928), tak soudobé periodě (Vandrovcová 2015). Dostupná data ze systematické tematické analýzy české a slovenské sociologie prostřednictvím výzkumu hlavních oborových časopisů (Janák 2011a, 2011b; Janák – Klobucký 2014; Klobucký 2019) i postav a škol (Nešpor a kol. 2013, 2014; Janák 2013a) však ukazují, že téma zvířecí říše je trvale poměrně okrajové. To, že sociology zajímají především lidé je na jednu stranu celkem pochopitelné, stejně tak ale lze předpokládat relativní nárůst zájmu o mimolidské aktéry v souvislostech s novými ekologickými riziky v epoše antropocénu (Pokorný – Storch 2020) či s rozvojem umělé inteligence (Mlynář a kol. 2018).

Předkládaný text k tématu sociologie zvířat přistupuje prizmatem klasické sociologické teorie. Vychází přitom z názoru, že zatímco v oblasti empirických výzkumů jsou sto let staré poznatky povětšinou sociologickým archaismem, v oblasti obecné sociologické teorie a metodologie tomu tak není (Janák 2006, 2009: 15-22, 2013b). Cílem textu je prozkoumat teoretické možnosti chápající či rozumějící sociologie (*verstehende Soziologie*) při porozumění zvířecímu jednání, a dále při sociologickém uchopení vztahování se lidí ke zvířatům. Zvířetem pro teoretickou analýzu sice míníme obecně ne-lidské živočichy, avšak nejlépe se úvahy ilustrují na člověku blízkých „vyšších“ savcích, ke kterým odkazují uváděné příklady. Těžištěm práce je ústřední koncept rozumění (*Verstehen*) Maxe Webera, které nám dle Webera umožňuje porozumět sociálnímu jednání sociálních aktérů a sociologicky jej uchopit výkladem (interpretací) jeho smyslu (*Sinn*). Předkládaná stat' si klade otázku, zda a za jakých podmínek lze stěžejní Weberovy koncepty rozumějící sociologie aplikovat také na zvířecí chování a dále, zda a za jakých podmínek je možné Weberovými koncepty postihnout vztah lidí ke zvířatům jako vztah sociálních aktérů k jiným sociálním aktérům.

Weberovo dílo jako celek je poměrně obsáhlé a weberovská literatura natolik rozsáhlá, že i specialisté jsou do detailu obeznámeni jen s jejími tematickými podoblastmi. Vychází dokonce specializovaný časopis *Max Weber Studies*.³ Téma zvířecího jednání z hlediska weberovské sociologie není v zahraniční literatuře úplně nedotčené. Např. B. Mütterichová zasazuje Weberovy koncepty do promýšlení vztahu kultura – příroda, resp. člověk – zvíře. Koncentruje se na uchopení ontologických rozdílů mezi přírodou a kulturou, související rozdíly v teorii a metodologii přírodních a společenských věd a etické otázky spojené s panstvím člověka nad přírodou. (Mütterich 2000) Při studiu weberovské

³ viz <https://www.maxweberstudies.org/>

literatury se badatel dostane poměrně záhy do situace, kdy narazí na velmi rozličné interpretace jednoho díla – to platí i o těch, která jsou analyzována zde – a není málo autorů, kteří dokonce poukazují na rozporuplnost v samotných Weberových textech nebo na rozdíl mezi metodologickým programem a reálným badatelským postupem (přehled stěžejních interpretací viz v obsáhlém díle Loužkově [Loužek 2005]). Weberovo dílo se stalo klasickým možná právě proto, že umožňuje více interpretací a obsahuje množství vrstev, jež lze podle badatelského zájmu akcentovat a sledovat. Podle různých historiků sociálního myšlení to je ostatně jeden z důvodů, proč je klasická sociologie klasická (Alexander 1987; Tucker 2002; Keller 2004). Je proto důvodné pracovat především s primárními texty M. Webera a jejich sekundárním interpretacím věnovat pozornost tehdy, pokud se jedná o interpretaci v sociologii široce recipovanou (např. úvodní studie prvního anglického překladu *Wirtschaft und Gesellschaft*) nebo úzce související s vlastním tématem a argumentací (např. Winchova interpretace Weberova pojmů rozumění a smyslu z pozic analytické filosofie).

Těžištěm našeho výkladu je rozbor dvou verzí Weberovy klíčové teoreticko-metodologické studie, ve které shrnuje svoje pojetí chápající sociologie. První verze je z roku 1913 a nese název *O některých kategoriích chápající sociologie* (*Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie*). Druhá verze s názvem *Základní sociologické pojmy* (*Soziologische Grundbegriffe*) vyšla roku 1921 jako teoreticko-metodologický úvod do jeho nejslavnějšího díla *Hospodářství a společnost* (*Wirtschaft und Gesellschaft*), které z Weberovy pozůstalosti sestavila jeho žena Marianne Weberová pravděpodobně za pomoci Weberova bratra Alfreda a filosofa Karla Jasperse. (Havelka 1998: 348)⁴ Ačkoliv v obou studiích řeší Weber velmi podobná témata a v jejich úvodech odkazuje na stejnou klíčovou literaturu, struktura i obsah obou textů se v mnoha ohledech liší. Text z roku 1921 lze s ohledem na datum vydání i kontext díla, v němž byl publikován ve Weberem zfinalizované části *Hospodářství a společnosti*, považovat za pokus o syntézu dosavadních metodologických úvah, i když třeba ne nutně zamýšlenou jako poslední slovo, kterým se díky Weberově předčasné smrti stal.

V následující podkapitole textu srovnáme hlavní podobnosti a rozdíly obou studií s cílem určit, co zůstalo nezměněno a v čem naopak došlo k proměně, abychom získali přehled o tom, co sám Weber považoval za důležité a co za méně podstatné. S ohledem na hlavní cíl studie se zaměříme také na to, do jaké míry otázka porozumění zvířatům či vztahování se ke zvířatům jako k sociálním aktérům ležela v záběru Weberových úvah.

⁴ Při citacích a pro překlad Weberových pojmů používáme dostupné slovenské a české překlady Weberových textů (Weber 1983, 1998). Německé originální pojmy, případně jejich mezinárodně zaužívané anglické překlady uvádíme v případě potřeby v závorkách. Pojmy chápající sociologie a rozumějící sociologie jsou česká synonyma pro Weberův pojem „*verstehende Soziologie*“. Synonymicky používám k pojmu *Verstehen* termíny chápání, rozumění a porozumění.

V další části studie se zamyslíme nad nosností Weberovy koncepce pro sociologickou interpretaci zvířecího jednání a lidského vztahování se ke zvířatům jako aktérům. Hlavní úskalí rozumějícího přístupu vidíme v jeho ústřední kategorii evidentnosti, kterou nelze převést na formalizované postupy, jejichž formální správnost (spojená s tzv. racionální evidencí) by legitimizovala správnost obsahovou. Náš hlavní argument ve prospěch použití rozumějícího přístupu pro porozumění zvířecímu chování i vysvětlení vztahů lidí ke zvířatům jako vztahů sociálních (ve Weberově pojetí) spočívá v neudržitelnosti opačné pozice. Upření schopnosti mínění subjektivního smyslu v případě zvířat lze snadno aplikovat i na lidské aktéry. Znemožnění chápajícího vysvětlení jednání prostřednictvím interpretace subjektivního smyslu u lidských aktérů by vedlo nejen k destrukci legitimacy rozumějící sociologie, ale i ke zhroucení možnosti jakékoli interpretace lidských komunikačních aktů. Proto je teoreticky přínosnější zahrnout zvířata mezi sociální aktéry a spíše se zaměřit na jejich sociologicky relevantní odlišnosti od jiných – především lidských – sociálních aktérů.

Základní pilíře Weberovy argumentace, podobnosti a rozdíly mezi texty z let 1913 a 1921

Naše srovnání začneme tím, co je pro Weberovy studie relativně nepodstatné, avšak pro náš zájem o rozumějící sociologii zvířat důležité, a to explicitním Weberovým vyjádřením k tématu porozumění zvířatům. Ve studii z roku 1913 (dále W13) jde v podstatě o marginální zmínku, v textu z roku 1921 (dále W21) o relativně dlouhou (asi dvoustránkovou) odbočku.⁵ Ve W13 se Weber porozumění zvířecímu chování letmo dotýká hned v úvodním odstavci:

„Extáza a mystický zážitok, takisto ako predovšetkým určité druhy psychopatických súvislostí alebo správanie malých detí (či trebárs zvierat, o čom tu nehovoríme), nie sú prístupné nášmu chápaniu a chápajúcemu vysvetľovaniu tak ako ostatné procesy.“ (W13: 114-115)

Uvedený citát slouží Weberovi především v kontextu hlavního argumentu, že mezi různými typy jednání je nejsnáze pochopitelné jednání účelově-racionální. „ktoré sa orientuje výlučne podľa (subjektívne) adekvátnych prostriedkoch pres (subjektívne) jednoznačne určené ciele“ (W13: 114). Tento základní motiv, že účelově-racionální jednání vykazuje mezi ostatními typy jednání největší „kvalitativní“ evidentnost“ (W13: 114), tj. je nejsnadněji pochopitelné, zastává v obou studiích. Ve W13 významu tohoto „ideálního typu“ jednání pro porozumění věnuje v podstatně více prostoru než ve W21, kde pracuje již se svojí známou typologií čtyř typů jednání (účelově-racionální, hodnotově-racionální, afektivní, tradiční) a účelová racionalita již tolik nevyčnívá.

⁵ Citace textu z roku 1913 (W13) přebíráme ze slovenského překladu (Weber 1983), pro citace ze studie z roku 1921 (W21) používáme český překlad (Weber 1998). V českém překladu nevyšla však studie celá, ale pouze její část, i když ta stěžejní. U nepřeložených pasáží odkazujeme na německé vydání (Weber 1976).

Zároveň však platí, že už ve W13 zdůrazňoval, že nejen účelově-racionální je pro nás pochopitelné, ale chápeme i průběhy afektů a že „hranice ‚pochopitelného‘ sú v empirických disciplínách pohyblivé“ (W13: 114). Chování zvířat, malých dětí, mystická extáze či některé psychopatie jsou však na druhé straně spektra „pochopitelnosti“ než účelová racionalita.

Téma porozumění zvířecímu chování se však Weberovi jevilo jako relativně důležité výzkumné téma, protože se k němu explicitně vrátil ve W21 na přibližně dvou stranách (W21:147-149). Následující citát vystihuje celkové Weberovo stanovisko k srozumitelnosti zvířecího chování a k možnostem sociologie vztahů lidí ke zvířatům, která bychom mohli označit jako váhavé či nerozhodné:

„Do jaké míry je pro nás co do smyslu ‚srozumitelné‘ [*sinnhaft verständlich*] také chování zvířat anebo naopak - (...) – nakolik tudíž může teoreticky existovat také sociologie vztahů lidí ke zvířatům (domácím zvířatům, lovné zvěři) – **mnohá zvířata ‚rozumějí‘** [*Verstehen*] povelu, lásce, hněvu, útočnému záměru a často na ně zřejmě nereagují výlučně jen mechanicko-instinktivně, nýbrž také jistým způsobem **podle smyslu** a s orientací na základě zkušeností -, zůstane **zde zcela nevysvětleno**. Míra schopnosti našeho vcítění do chování ‚**přírodních‘ lidí** není o sobě podstatně větší. Avšak **spolehlivé prostředky** ke zjištění subjektivního stavu u zvířete nemáme zčásti vůbec, zčásti jen v podobě velmi nedostatečné: problémy psychologie zvířat jsou právě tak zajímavé jako obtížné“ (W21, 147-148, kurzíva v originále, zvýraznění autorem).

Námi zvýrazněné pasáže v uvedeném citátu upozorňují na místa stojící za pozornost v kontextu našeho zkoumání. Za prvé je zde explicitní rezignace na podání definitivního rozhodnutí v této otázce. Weber si byl nepochybně vědom obtíží obou cest, tj. jak přiznání, tak upření smysluplného jednání zvířatům. Smysluplnost je klíčová jak pro aplikaci rozumějící sociologie na zvířecí říši (vnitrodruhová socialita), tak pro sociologii mezidruhových vztahů (mezidruhová socialita). Vyřešil to tedy tak, že sice připustil, že zvířata pravděpodobně rozumějí a jednají podle smyslu, tj. jednají sociálně, ale nemáme spolehlivé prostředky ke zjištění jejich (subjektivního) rozumění. Za druhé dal Weber možnost porozumění zvířatům na roveň nebo do blízkosti možnosti porozumění tzv. přírodním lidem. Tím pootevřel dveře možnosti nahlížet na zvířata analogicky jako na příslušníky velmi odlišných kultur. Třetím důležitým momentem je absence spolehlivých prostředků ke zjištění subjektivních stavů zvířat. Weber nepodal taxativní výčet spolehlivých a nespolehlivých prostředků ani pro zjištění subjektivních stavů lidí, ačkoli zejména ve W21 najdeme relativně dost prostoru věnovaného otázce toho, jak dosahujeme (svého vlastního) porozumění smyslu jednání druhých.

Domníváme se, že Weberova explicitní nerozhodnost vytváří příležitost pokusit se učinit rozhodnutí za něj a dát ve věci rozumějící sociologie zvířat jasnější stanovisko. Zároveň bychom tak měli učinit způsobem vnitřně konzistentním s jeho vlastní argumentací. Námi výše zdůrazněný druhý a třetí motiv

jeho úvahy (vcítění do zvířat podobné vcítění do chování „přírodních lidí“; a problém „spolehlivých prostředků“ zjišťování subjektivních stavů vztaženosti ke smyslu) považujeme za nosná vodítka k řešení. Budeme se jimi systematicky zabývat ve třetí části studie. V této části ještě zbývá vytyčit stěžejní body Weberovy argumentace týkající se ústředního tématu porozumění smyslu sociálního jednání.

Samotný Weber v úvodní poznámce finální verze svého „kategorienlehre“ z roku 1921 poznamenává, že oproti původní studii je „terminologie co možná zjednodušená, a tudíž často i změněná, aby byla co možná nejsrozumitelnější“ (W21, 1998: 135). Dobovou kritikou a důvody posunů v terminologii se nebudeme zabývat (k tomu viz stručně např. úvod anglického překladu *Hospodářství a společnosti* (Roth 1978: C – CIII)). Zaměříme se na to, co podstatné zůstalo nezměněno a co se změnilo s ohledem na ústřední koncept rozumění. Vybrané podobnosti a rozdíly obou Weberových studií jsou schematicky shrnuty v tabulce 1, přičemž kurzívou je v tabulce vyznačeno to, co zůstalo v podstatě nezměněno a normálním písmem to, co se dočkalo zásadnějšího rozpracování.

Tabulka č.1: Vybrané podobnosti a rozdíly Weberových studií o klíčových pojmech teoretické sociologie

Weber 1913	Weber 1921
Zvířata zmíněna zcela marginálně	Téma sociologie zvířat na dvě strany
V názvu pojem chápající sociologie	V názvu pojem sociologie obecně
Strukturace do 7 podkapitol, text kratší	Strukturace do 17 podkapitol, text delší
<i>Pochopení/porozumění jednání na základě interpretace/výkladu</i>	<i>Pochopení/porozumění jednání na základě interpretace/výkladu</i>
<i>Metodologický atomismus</i>	<i>Metodologický atomismus</i>
<i>Smyslucizost vs. Smysluplnost chování (Verhalten) vs. jednání (Handeln)</i>	<i>Smyslucizost vs. Smysluplnost chování (Verhalten) vs. jednání (Handeln)</i>
<i>Pospolitě vs. zespolečenštělé jednání (Gemeinschaft vs. Gesellschaft)</i>	<i>Pospolitě vs. zespolečenštělé jednání (Gemeinschaft vs. Gesellschaft)</i>
Pojem sociálního jednání koncentrovaný na účelově racionální jednání; těžiště smyslu je zřetelně uvědomované	Diferencovaná typologie sociálního jednání; větší senzitivita k polovědomému i nevědomému smyslu
Pojem rozumění: nediferencovaný pojem kvalitativní evidence a smyslu	Pojem rozumění: evidence diferencovaná (racionální evidence, znovuprožívání), typologie porozumění smyslu (aktuální vs. vysvětlující); typologie smyslu (individuální, průměrný, ideálnětypický)
Pojem sociálního vztahu implicitní; základní typologie sociálních vztahů	Rozsáhlá a diferencovaná typologie sociálních vztahů

Zatímco první studie má adjektivum „chápat“ sociologie v názvu, v pozdější verzi jde již o sociologii obecně. Weber pravděpodobně nepovažoval chápat (tj. rozumějící či interpretativní) sociologii za jeden typ sociologické práce, ale za nevyhnutelnou okolnost sociologického bádání, ačkoli připouštěl, že pod pojem sociologie se dá schovat ledacos a také v pozdější verzi studie někdy hovořil o sociologii a někdy o rozumějící sociologii v závislosti na důrazu, který chtěl roli „rozumění“ v daném kontextu dát. Ačkoli některé pasáže Weber opravdu zjednodušil, řadu jiných přidal (např. tu o zvířatech) a nový text členěný místo původních sedmi do 17 podkapitol je také delší.

Základním stavebním kamenem obou verzí je známé Weberovo pojetí sociologie jako vědy o sociálním jednání (*soziales Handeln*), které má subjektivní smysl (*subjektiven Sinn*) (tím se jednání odlišuje od reaktivního chování) a vztahuje se k chování jiných (tím se sociální jednání liší od jiných forem jednání):

„‘Jednání‘ má přitom znamenat lidské chování (lhostejno, zda vnější nebo vnitřní konání, opomíjení anebo trpné snášení) tehdy a potud, pokud jeden nebo více jednajících spojuje toto chování se subjektivním smyslem. ‘Sociální‘ jednání má však znamenat takové jednání, které se svým *smyslem* míněným jedním nebo více jednajícími vztahuje k chování *jiných* a na základě toho se orientuje ve svém průběhu.“ (W21: 136, kurzíva v originále)

V uvedeném citátu máme před sebou pojmovou trojčlenku jednání, sociální jednání a chování. Důležitý je především rozdíl mezi jednáním (*Handeln*), jehož atributem je subjektivní smysl, a chováním (*Verhalten*), které subjektivní smysl postrádá a pro které Weber občas záměrně používá obrat reaktivní chování. Sociologie dosahuje porozumění (*Verstehen*) jednání výkladem (*deutende Erfassung*) jeho subjektivního smyslu, který udává tomuto jednání orientaci, tj. směr působení. Výkladem subjektivního smyslu přispívá ke kauzálnímu vysvětlení (*Erklären*) jednání.

V obou verzích studie se dává do vzájemného vztahu porozumění (*Verstehen*) a vysvětlení (*Erklären*) jednání. Díky porozumění subjektivního smyslu můžeme (sociální) jednání kauzálně vysvětlovat jiným způsobem, než který používáme při kauzálním vysvětlení mechanického chování organismu či fyzikálních dějů, které Weber označuje za smysluprosté či smyslucizí. Porozumění výkladem se realizuje nalezením „příčiny adekvátní smyslu“ (W13: 121), pomocí níž vykresluje kauzální souvislosti jednání.

Zaměřením na sociální jednání podle uvedené definice je pro Weberův přístup charakteristický metodologický atomismus, který za základní stavební jednotku sociální bere individuum schopné smysluplného sociálního jednání.

Důležitým stavebním kamenem hodným zmínky, který je de facto nezměněn v obou verzích textu, je tönniesovská (avšak nikoli Tönniesova, viz Weberovo vymezení vůči němu [W21, 1976: 22, §9]) dichotomie *Gemeinschaft* (pospolitost) a *Gesellschaft* (společnost) reprezentující dva základní

ideální typy sociálního vztahu založeného na dvou základních typech sociálního jednání. Rozdíl obou typů je důležitý především pro zdůraznění účelové racionality, která je atributem zespolečenštěného sociálního jednání konstituujícího sociální vztah typu *Gesellschaft*. U účelové racionality však nastávají důležité změny v hranicích pojmů.

Ačkoli Weber rozdíl *Gemeinschaft* vs. *Gesellschaft* podržel, zřetelný je posun v roli účelové racionality při vysvětlování sociálního jednání. Weberova učebnicová typologie čtyř ideálních typů jednání (účelově-racionální, hodnotově-racionální, tradiční a afektivní jednání) se vyvíjela v čase a pravděpodobně v souvislostech postupně vytvářené typologie panství (legální, tradiční, charismatické panství) (Keller 2004: 274-280, 285). Weber byl z velké části ekonom, a nejen ekonomická účelová racionalita, ale západní racionalita jako taková pro něj byla velkým tématem v různých historických studiích. Ve W13 rozvíjí Weber typologii různých podob uchopení jednání vztaheného k jednomu smyslu z pohledu chápající sociologie, která za základní nástroj používá model (ideální typ) účelově-racionálního jednání (srov. W13: 122-124). Účelově racionální jednání předpokládá jasně uvědomovaný účel, k jehož dosažení volíme uvážlivě (racionálně) co nejefektivnější prostředky.

Ideální typ účelově-racionálního jednání není ve Weberově pojmové výbavě na předním místě jenom pro zálibu v ekonomických tématech spojených se zvažováním efektivity zisků a ztrát. Je to také, a možná především, proto, že podle něj „nejvyšší míru ‚evidentnosti‘ má (...) účelově-racionální interpretace“ (W13: 114). Pojem *evidence* (*Evidenz*) je klíčovým pro interpretaci Weberova pojmu „rozumění“ a slouží především k vystižení jasnosti a samozřejmosti percepce. Uvedenou konotaci by šlo česky vyjádřit jako evidentnost – s tímto tvarem pracuje slovenský překlad W13 - přidržujeme se však i zavedeného českého překladu a *evidenci* i *evidentnost* používáme jako synonyma. Weber v této souvislosti používá hned v prvním odstavci W13 pojem „kvalitativní evidentnosti“ následujícím způsobem:

„‘Pochopenie‘ ľudského správania získané interpretáciou obsahuje ponajprv špecifickú, nerovnalo veľkú, kvalitatívnu ‚evidentnosť‘“ (W13: 114). Tato evidentnost sice ještě není sama o sobě zárukou své empirické platnosti, je potřeba ji kontrolovat zejména metodami kauzálního přiřazení, je však nutným vstupním prvkem chápání souvislostí smyslu (W13: 114, W21: 141). Weberovi je zřejmé, že „‘chápeme‘ i typický průběh afektů a jejich typické důsledky pro jednání“ (W13: 114). Evidentnost účelové racionality je však nejvyšší. Čím více se od ní vzdalujeme směrem k různým podobám iracionality (Weber dává příklady extáze, mystického zážitku, psychopatie, chování malých dětí či zvířat), porozumění je těžší a méně evidentní.

Ve studii W21 Weber pracuje již s hotovou čtyř-položkovou typologií jednání a pasáží o vyšší evidenci účelově racionálního jednání a jeho heuristické

prioritě je méně, i když nemizí zcela. Pro sociologii zvířat jsou původní Weberovy postřehy stále cenné, protože jím rozpoznanou vyšší evidentnost účelové racionality v porozumění lze snadno přenést i na zvířecí jednání. Poměrně srozumitelné je pro nás chování zvířat při obstarávání potravy, hledání sexuálního partnera či obraně teritoria. Na základě antropomorfní analogie (k té viz níže) jsme schopni relativně snadno pochopit i základní afekty (zuřivost, strach, touha) spojené s dosahováním těchto cílů (účelů). Etické či estetické motivy jako nezištná pomoc nebo žertování, černé svědomí nebo estetická libost je pro nás u zvířat daleko méně čitelná, pokud jsme vůbec ochotni takové mohutnosti zvířatům (stejně jako malým dětem nebo mentálně postiženým) přiznat. Ku příkladu obecně známá záliba některých psích mazlíčků ve válení v člověku páchnoucích předmětech (výkaly, mršiny apod.) je nesnadno srozumitelná jak majitelům, tak vědeckým etologům a v obou táborech je přítomná estetická „parfémovací“ hypotéza, stejně jako pokusy o (nepříliš přesvědčivé) účelově-racionální vysvětlení. Někteří majitelé uvažují o „naschvalu“, což obsahuje předpoklad o poměrně sofistikovaných cizích duševních stavech typu „on ví, že já nechci, a přesto to udělá“.

Domnívám se, že Weber upozadil heuristickou prioritu účelově-racionálního typu nikoli proto, že by své původní stanovisko v otázce snadné pochopitelnosti účelové racionality považoval za nesprávné, ale proto, že dospěl k uznání stejné důležitosti jiných důvodů v reálném sociálním životě (tradičních, afektivních, hodnotových), které nelze účelovou racionalitou objasnit, leda její absencí. I ve W21 totiž Weber zmiňuje „evidentní srozumitelnost“ a „jednoznačnost“ účelově-racionálního jednání, která umožní identifikovat v „reálném jednání“ „iracionality všeho druhu“ („afekty, omyly“) (W21: 138-139).

Vpuštěním tradičního jednání a afektivního jednání je však zároveň vytlačován jasně uvědomovaný smysl jednání, který je přítomný v účelově-racionálním jednání. Ve W21 věnuje Weber relativně dost místa i smyslu neuvědomovanému, či nejasně uvědomovanému, který podle něj v reálném jednání převládá. V závěru první části podkapitoly *Pojem sociologie a „smyslu“ sociálního jednání* nalezneme toto vyjádření:

„Reálné jednání probíhá ve většině případů v nejasném povědomí nebo nevědomí svého ‚míněného smyslu‘. Spíše, než aby o něm věděl nebo ‚si ho ujasnil‘, ‚cítí‘ ho jednající neurčitě, ve většině případů jedná pudově anebo ze zvyku. (...) Skutečně efektivní, tzn. úplně vědomé a jasné, svým smyslem určené jednání je v realitě vždy jen mezním případem. (...) To ale nesmí sociologii bránit, aby své pojmy vytvářela prostřednictvím klasifikace možného ‚míněného smyslu‘, tedy tak, jak by jednání probíhalo v případě skutečně vědomé orientace na smysl.“ (W21: 153, kurzíva v originále, zvýraznění autorem)

Myslím si, že pokud bychom do uvedené citace k termínu „jednající“ dosadili pojem „zvíře“, necítila by většina čtenářů nad celým odstavcem takové rozpaky, které možná vzbuzuje na první pohled spojení „sociologie zvířat“.

Klíčový pojem rozumění (*Verstehen*) smyslu (*Sinn*) je ve W21 rozpracován daleko systematictější i obsáhleji. Zatímco ve W13 je rozumění rozvedeno pomocí úvah o „kvalitativní evidenci“ výkladu a jsou rozlišeny různé stupně evidentnosti a srozumitelnosti ve W21 nacházíme jak typologii evidentnosti, tak typologii porozumění: „Veškerý výklad, stejně jako veškerá věda vůbec usiluje o ‚evidenci‘. Evidence porozumění může být (a) buď racionální (a potom buď logické, nebo matematické povahy), nebo (b) znovuprožívaná ve vcítění (*Einfühlung*) (emocionální, umělecko-receptivní povahy)“ (W21: 137). Racionální evidence vede k intelektuálnímu porozumění, zatímco „evidentní vcítěním je na jednání to, co je ve své citově prožívané souvislosti plně znovuprožité“ (W21: 137).

Pojem evidence je pro rozumějící sociologii zásadní, zároveň je však jakýmsi jejím „čertovým kopýtkem“. Dělá totiž neplechu v případě, že evidence není stejně evidentní pro všechny. Na více místech Weber poznamenává, že evidence smyslu cizího jednání se zakládá do značné míry na podobnosti a analogii s námi samotnými. Nejsnáze rozumíme těm vnitřním pochodům, např. i omylům „k nimž máme sami přístup“, např. když někdo vysloví logicky správně sestavený úsudek „podle našich myšlenkových zvyklostí“, nebo rozumíme snadno, když někdo vyvodí určité důsledky z faktů zkušenosti, které odpovídají „naši zkušenosti“ (W21: 137-138). A naopak řada prožitků, ke kterým nemáme sami přístup, buď brání porozumění smyslu jednání anebo dokonce znemožňují o určitém chování mluvit jako o smysluplném jednání: „Jednání, které má smysl, tzn. jemuž lze porozumět v mnohých případech psychofyzických pochodů buď neexistuje vůbec, v jiných existuje jen pro experta; mystické a tudíž slovy nikoli adekvátně sdělitelné pochody nejsou zcela srozumitelné pro toho, kdo k tomuto druhu prožitků nemá přístup“ (W21: 137).

Weber ve svých úvahách naznačuje, jak se se zvyšující cizostí jevu proměňuje způsob jeho porozumění od znovuprožití vcítěním (pomocí vcítující fantazie), přes intelektuální výklad, až k prostému uznání. To, čemu nejsme sto schopni porozumět znovuprožíváním, můžeme vyložit čistě intelektuálně, a pokud se ani to nepodaří, můžeme to jednoduše přijmout jako danost (W21: 138). V tomto posledním případě lze na dílčích či částečných evidencích vystavět dílčí porozumění určitým aspektům jevu a z něj vycházející intelektuální uznání určitého mechanismu v jednání, které použijeme pro vysvětlení, které oplývá „dostačující evidencí“ (W21: 137).

V této části studie je potřebné ještě shrnout Weberovo typologické rozpracování pojmu porozumění, které předložil ve finální verzi studie o sociologických pojmech. Porozumění může být podle něj buď 1) „aktuálním porozuměním“ jednání, které se aktuálně děje (ať už jde o racionální porozumění myšlenkám či jednání nebo iracionální porozumění afektům skrze jejich projevy), nebo 2) „vysvětlujícím porozuměním“ podle porozumění motivaci,

kterou jednající vkládal do jednání či výroku, který realizoval. V tomto druhém případě zasazujeme smysl jednání do „širších *souvislostí smyslu*, jímž je možné porozumět, na jejichž porozumění nahlížíme jako na *vysvětlování* faktického průběhu jednání“ (W21: 140-141). „Motiv“ je souvislost smyslu, jež se samotnému jednajícímu nebo pozorovateli jeví jako „důvod“ chování, které má smysl“ (W21: 143).

Ať už se jedná o aktuální, či vysvětlující porozumění, vždy jde o „uchopení výkladem“ (*deutende Erfassung*, překládané do angličtiny jako *interpretive grasp*), které může nabývat třech základních typů. Může jít (a) o reálně míněný smysl v jednotlivém případě (při historickém zkoumání), (b) smysl míněný průměrně a přibližně (při sociologickém zkoumání masových jevů), (c) vědecky („ideálnětypicky“) konstruovaný smysl, případně souvislosti smyslu *čistého* typu (ideálního typu) nějakého častého jevu (W21: 141).

Posledním důležitým pojmem je obecná kategorie sociálního vztahu. Sociální vztah (*soziale Beziehung*) je definován oboustrannou, vzájemnou orientací sociálního jednání. Jeho obsah může být zcela různorodý (boj, pieta, směna, přátelství, pohlavní láska apod.). Ve W13 se Weber věnuje různým podobám vzájemnosti, avšak teprve ve W21 je shrnuje pod obecný a systematicky uchopený pojem sociálního vztahu a přináší poměrně diferencovaný přehled různých forem sociálních vztahů podle různých kritérií. Tyto typologie se nezdá prolínají, protože jsou konstruovány s ohledem na různé aspekty sociálních vztahů (např. otevřený vs. uzavřený sociální vztah, pospolitý vs. zespolečenštělý, typy panství, typologie organizací apod.). Zároveň je vhodné poznamenat, že sociální vztahy a jejich subtilní typy nechápe Weber staticky, ale spíše jako zvýšené „šance“ na to, že jednání bude probíhat určitým způsobem.

Důležité je ještě zmínit, že u vzájemnosti sociálního vztahu nejde nutně o totožnost očekávání vkládaných do vztahu. Weber rozlišuje „objektivně jednostranné“ a „objektivně dvojstranné“ sociální vztahy (W21: 159). Typicky jednostranný sociální vztah je neopětovaná láska nebo smluvní věrnost dodržovaná jen jednou stranou smluvního vztahu. Vzájemnost sociálního jednání v objektivně jednostranném sociálním vztahu neabsentuje, nicméně se výrazně liší očekávání a jednající se svým jednáním spojují odlišný smysl.

Po představení klíčových Weberových pojmů se můžeme detailněji zamyslet nad jejich využitím při budování rozumějící (interpretativní) sociologie zvířat a sociologie sociálních vztahů lidí se zvířaty.

Tři pilíře interpretativní sociologie zvířat: subjektivní smysl zvířecího jednání, lidské porozumění tomuto smyslu a možnost ustavení mezidruhových sociálních vztahů

V promýšlení možností a limitů rozumějící sociologie zvířat a mezidruhových vztahů ke zvířatům jako vztahů sociálních (ve Weberově smyslu) stojíme před třemi na sebe navazujícími vstupními úkoly. Prvním je určit, zda jsou zvířata schopna se vztahovat v jednání ke smyslu. Pokud ano, druhým úkolem je určit, do jaké míry je tento smysl srozumitelný lidem. Pokud jsou zvířata schopna vztahování ke smyslu, který je srozumitelný lidem, třetím úkolem je určit, jak lidští i zvířecí sociální aktéři ustavují vzájemné sociální vztahy, resp. jakým způsobem se vzájemně vztahují ke smyslu sociálního jednání toho druhého. Postupně si probereme alespoň v základních konturách všechny tři problémové okruhy.

Subjektivní smysl zvířecího jednání

První otázka je poměrně neproblematická. U Webera nenalézáme žádný teoretický argument, podle kterého je mohutnost orientace jednání podle smyslu výlučně lidská. Naopak, ve svém teoretickém testamentu se nad sociologií zvířat explicitně zamýšlí, i když lákavý problém ponechává nakonec nevyřešený.

S Weberovou vlastní argumentací vnitřně konzistentní uchopení orientace zvířecího jednání podle smyslu spočívá především ve Weberově posunu těžiště pozornosti od účelově-racionálního jednání s jasně uvědomovaným účelem a smyslem (dominující ve W13) k dalším formám jednání (tradiční, afektivní, hodnotově racionální) a rostoucímu důrazu na „nejasné povědomí nebo nevědomí ‚míněného smyslu‘“ a „neurčité citění“ smyslu, které však orientuje podle Webera většinu reálně probíhajícího jednání (viz citace výše W21: 153).

Jedním z klíčových úkolů této teoretické cesty bude vymezit obecný pojem smyslu vzhledem k jazykově vyjádřenému smyslu, včetně otázky rozdílu mezi nevysloveným a nevyslovitelným smyslem. A to bez ohledu na to, že v tuto chvíli již máme k dispozici rozsáhlou empirickou evidenci z kognitivní etologie o lingvistickém jednání celé řady zvířecích druhů. „Cítěný“ smysl nebo „nevědomý“ smysl, je smyslem, který teprve čeká na své jazykové vyjádření, anebo možná není ani snadno přeložitelný do slov. Příkladem jednání podle smyslu nezjeveného (avšak vyjádřitelného) v jazyce může být „instinktivní“ příkrčení, které v nás vyvolá padající kámen nebo prudký pohyb ruky druhého člověka směrem k nám, i když se například ukáže, že onen kámen byl pouze stín letícího ptáka a rukou se člověk ohnal po hmyzu, který nás podle něj ohrožoval. Smysl jednoduché implikace „padá na nás kámen, tudíž hrozí nebezpečí“ interpretujeme v reálném čase tělesností ještě dříve, než si situaci slovně popíšeme,

tj. než ji pojmenujeme a dostáváme se tak od jednání k reaktivnímu chování.⁶ Rozhodnout, zda se jedná o (smysluplné) jednání, nebo (smyslu cizí) reaktivní chování je záležitostí konkrétního případu. Weber sám zdůrazňuje, že „[h]ranice mezi smysluplným jednáním a pouhým (...) reaktivním chováním, které není spojeno se subjektivně míněným smyslem, je naprosto plynulá.“ (W21: 137) Příkrčení plynoucí z pocitu ohrožení na základě uvážlivé interpretace cizího jednání (či chování) lze ve Weberově typologii zařadit k afektivnímu sociálnímu jednání, čím více se posunujeme k ohrožení rozpoznávanému na opačném, tj. nevědomém pólu, tím více se blížíme k reaktivnímu chování. Lze si dokonce představit dvě navenek stejně vypadající reakce, kdy jednu by bylo adekvátnější označit za jednání, zatímco druhou za reaktivní chování.

Kvalitativně odlišnou situaci orientace jednání podle cítěného smyslu představuje např. automatická orientace jednání podle (implicitních) vzorců chování získaných v dětství, které jsou natolik habitualizované, že v podstatě nejsou akterem pojmově ani jasně uchopené a bývají oblíbeným terčem explikace při psychoterapeutických sezeních v dospělosti při řešení vztahových problémů. Tyto vzorce jsou osvojenými strukturami smyslu, které orientují naše jednání, aniž bychom je měli pojmenované, a v jazyce se zjevují v terapeutickém rozhovoru teprve a pouze tehdy, pokud dělají potíže a my se shodou okolností k takovému typu rozhovoru dostaneme. Ty neproblematické se jazykové explikace nedočkají a zůstanou implicitními strukturami smyslu orientujícími sociální jednání, které má nejbližší k tradičnímu jednání Weberovy základní typologie. V obou případech jak instinktivního (afektivního), tak habitualizovaného (tradičního) jednání je vhodné uvažovat o subjektivním smyslu, který není uvědomovaný. Terapeutický rozhovor zaměřený na vzorce z dětství je záměrně zvoleným příkladem, kde smysl se stává zřejmým díky „expertovi“ (W21: 137); příklad s kamenem je jednáním majícím smysl, avšak postrádajícím orientaci na druhé, není tudíž jednáním sociálním. Rozšíření pojmu smyslu z jasně uvědomovaného na cítěný a nevědomý smysl na jedné straně a rozšíření typologie jednání z účelově-racionálního na tradiční a afektivní na straně druhé, zpřístupňuje zvířecí chování teoretické reflexi rozumějící sociologie jako aktérské jednání. Netřeba zdůrazňovat, že teoretická možnost automaticky neznamená také úspěšné empirické uchopení.

Lidské porozumění smyslu zvířecího jednání

Zapeklitější otázkou je, do jaké míry a jakým způsobem je smysl orientující zvířecí jednání srozumitelný lidem. Když Weber mluví o „spolehlivých prostředcích“, které „ke zjištění subjektivního stavu u zvířete nemáme“, implicitně

⁶ Z pozic analytické filosofie probírá možnosti budování jazykové explikace implicitních struktur smyslu Jaroslav Peregrin (2011).

míní asi lidský přirozený jazyk. Z různých poznámek je zřejmé, že jazykově vyjádřitelný smysl je podle Webera nejsnáze přístupný porozumění. Nad spolehlivostí prostředků, které zaručují adekvátní porozumění jazyku se Weber nezamýšlel. Myšlenková lavina filosofie jazyka se sice již za jeho života dala do pohybu (Wittgenstein svůj *Tractatus logico-philosophicus*, který je dodnes ikonickým dílem analytické filosofie, dokončil v zákopech první světové války), ale sociální vědy ještě nezasáhla.

Propracované argumenty analytické filosofie druhé poloviny 20. století lze však uplatnit souladně s Weberovou vlastní pozicí. Vodítkem nám může být, že porozumění zvířatům Weber připodobňuje k porozumění přírodním lidem (viz citace výše (W21: 147-148)). Teoretická diskuse se v analytické filosofii odehrála kolem otázky, jak dosahujeme porozumění významu výrazů neznámého jazyka přírodního národa, který v tzv. argumentu neurčitosti překladu předložil W. V. O. Quine.⁷

Jedním z příkladů, kterým lze argument o neurčitosti překladu ilustrovat, je myšlenkový experiment s překladem z „džungličtiny“, fiktivního jazyka nově objeveného pralesního národa. Quine uvažuje o možné konverzaci o malém chlupatém králíkově. Domorodec ukazuje na králíka a řekne slovo „gavagai“. Quine dokazuje, že stěží můžeme vědět, jestli domorodec míní tímto výrazem „králík“ nebo „králík, kterého můžeme zkusit ulovit“, nebo „malé chlupaté stvoření s ušima“. Zkrátka není jisté, zda výrazem „gavagai“ chápeme přesně stejný sémantický objekt. Quine argumentuje, že si lze představit dvě odlišné příručky pro „džungličtinu“, které se budou netriviálním způsobem lišit (překlady uskutečněné s jejich pomocí budou různé), a nebudeme mít nikdy možnost zjistit, jestli je jedna přesnější než druhá. Je to proto, že neexistuje jeden absolutní sémantický objekt, ke kterému se překlady mohou blížit. Pravdivé mohou být obě příručky. Quineova argumentace jde ještě dál, když ukazuje, že problém s neurčitostí překladu se vyskytuje i mezi civilizovanými jazyky, a nakonec jej nalezneme i mezi myslmi individuí, která mluví stejným jazykem.

Argumenty W. V. O. Quinea ohledně neurčitosti překladu poměrně přesvědčivě ukazují, že nemáme možnost nějakého objektivního důkazu, že významy, které míníme, chápou ostatní stejně, tj. že našim slovům rozumí stejně jako my. Hlavní protiargument J. Searla nezpochybňuje správnost Quineovy úvahy, ale její praktickou relevanci. Je totiž přece zřejmé, že si prakticky rozumíme (např. když diskutujeme o neurčitosti překladu), že kulturní antropologové a lingvisté jsou schopni porozumět jazyku a světu přírodních národů. Mohli bychom doplnit, že stejně tak je zřejmé, že jsme schopni se prakticky

⁷ Quineův argument pochází z jeho knihy *Word and Object* (Quine 1960), stěžejní pasáž argumentu lze nalézt česky v (Quine 1994: 45-68), kde je jeho aktualizovaná verze. Rozboru Quineova argumentu se věnuje Tomáš Marvan (Marvan 2010: 149-164), který zároveň shrnuje hlavní protiargument Johna Searla, podle něhož Quineův argument vede nikoli k logicky nesprávným, ale k absurdním závěrům.

dorozumět např. s jezdeckými koňmi, kam pojedeme, se slepeckými, loveckými nebo záchranářskými psy, kam nás mají dovést nebo s husami či ovcemi, kam se půjde na pastvu. Dokázat, že naše porozumění a dorozumění se zvířaty je principiálně odlišné od porozumění a dorozumění s lidmi, je však v zásadě nemožné. Weberovy příklady, ve kterých dává porozumění zvířatům do jedné řady s porozuměním malým dítětem nebo psychicky nemocným, jsou v tomto ohledu heuristicky cenné.

Co je v těchto případech zárukou správnosti porozumění? Obávám se, že nic lepšího než vnitřní subjektivní pocit správnosti, že rozumíme („kvalitativní evidenci“ na základě rozpoznání analogie se známým, „naším“), a vnější potvrzení či korektiv praktickou úspěšností či neúspěšností v hmotném světě, nemáme. Od dob Maxe Webera se v této otázce mnoho nezměnilo. Weber sám věnoval poměrně dost prostoru vztahu vnitřního rozumění a vnějšího průběhu jednání. Zejména v případech, když uvažuje o vztahu rozumění a kauzálního výkladu.

Důležitým momentem je, že Weber termín kauzalita používá ve dvou odlišných kontextech. V prvním případě jako technický termín označující prostou příčinnou následnost jevů, ve druhém jako součást sociologického kauzálního výkladu (viz citace níže). Nejasným rozlišením obou použití pojmu kauzality zavdal k rozličným interpretacím. Důležitou je kritická interpretace britského filosofa Petera Winche, která se zabývá obecnými metodologickými otázkami sociálních věd v souvislostech porozumění významům.

Winch se domnívá, že podle Webera má o správnosti interpretace (porozumění) rozhodnout statistika, což je podle Winche chybné:

„Chci (...) zpochybnit Weberův nevyslovený názor, podle něhož je Verstehen čímsi logicky neúplným, co je třeba doplnit uplatněním zcela jiné metody, totiž sběrem statistických údajů. V rozporu s takovou představou mám v úmyslu tvrdit, že **je-li předložená interpretace chybná**, rozhodujícím a posledním odvolacím soudem, jenž posuzuje platnost sociologických výkladů, není – jak naznačuje Weber – statistika (...). Zapotřebí je v takovém případě lepší interpretace, nikoli postup odlišného druhu“. (Winch 2004: 111, zvýrazněno autorem)

Weberovu argumentaci lze podle mého mínění použít spíše na potvrzení Winchova názoru, že špatnou interpretaci je třeba nahradit lepší interpretací. Nicméně Weber řešil to, jak poznat, že je naše interpretace správná nebo mylná, případně jak rozsoudit dvě protichůdné interpretace téhož jevu, což je otázka, kterou si Winch (přinejmenším v souvislosti s Weberovou argumentací) nekladl.

Weber rozdělil kategorii smyslu do třech základních typů (individuální [historický], průměrný [sociologický], ideálnětypický). Pro hromadné jevy – ke kterým Weber přiřazuje tzv. průměrný smysl – jsou reprezentací reálného jednání hromadná data. V případě porozumění individuálnímu smyslu – kam patří např. jednání historické osobnosti, ale třeba i našeho domácího zvířecího

mazlíčka – by statistické šetření asi ani nešlo zrealizovat. Stejně jako u masových jevů nemáme pro zachycení vnějšího jednání lepší nástroj než statistiku, pro jedinečný vztah se zvířetem nemáme lepší nástroj než praktickou zkušenost. To, o co šlo Weberovi, je mentální interpretaci konfrontovat s hmotnou realitou (pozorováním, statistikou apod.), což je dobře patrné z následující citace týkající se kauzálního vysvětlení:

„*Správný kauzální výklad* konkrétního jednání znamená, že **vnější průběh** a **motiv** jsou poznány *správně* a zároveň **ve své souvislosti s porozuměním smyslu**. Správný výklad *typického* jednání znamená, že jeho průběh, (...), se jeví jak (...) **adekvátní smyslu**, tak **kauzálně adekvátní**. Chybí-li adekvátnost smyslu, pak dokonce také u největší, třebaže číselně zcela precizně udané pravděpodobnosti týkající se pravidelnosti průběhu jednání (jak vnějšího, tak psychického), jde jen o pouhou nesrozumitelnou (nebo jen nedokonale srozumitelnou) *statistickou* pravděpodobnost“. (W21: 144, kurzíva v originále, zvýraznění autorem)

Zvýrazněné pojmy v uvedené citaci určují hlavní pojmy Weberovy argumentace. Sociologický kauzální výklad je výkladem, který dává do souvislosti (vnější) průběh jednání a (vnitřní) motiv, čili kauzální mechanismus a smysl. Za druhé je zřejmé, že statistická souvislost není klíčem k interpretaci, ale interpretace je klíčem ke statistické souvislosti.

Interpretace je primárním zdrojem poznání, statistika kontrolou, která je navíc použitelná jen u určitého typu jevů. O tom svědčí následující pasáž:

„Avšak i co do smyslu sebeviditelnější výklad jako takový a jen pro svůj evidentní charakter si ještě nemůže činit nárok na to, že je takovým výkladem *platným* kauzálně. Je o sobě vždy jen zvláště evidentní kauzální *hypotézou*. (...) **Kontrola** porozumění výkladu smyslu **prostřednictvím úspěchu ve faktickém průběhu** je tedy, jako u každé hypotézy, nepostradatelná. **Kontroly úspěchem** může být s relativní přesností dosaženo bohužel jen málokdy a ve velice zvláštních, pro to vhodných případech psychologického experimentu. Jen v nanejvýš diferencovaném přiblížení k (rovněž omezeným) případům počitatelných a co do svého přiřazení jednoznačných masových jevů toho lze dosáhnout statistikou“ (W21: 141, kurzíva v originále, zvýraznění autorem).

Weber zhruba na dvou stranách rozebírá, že potvrzení kauzální správnosti interpretace bývá často odsouzeno pouze k „myšlenkovému experimentu“, který je „bohužel jen nejistým prostředkem“ a že jedinou oporou, kterou máme je „významná racionální evidence hypotézy“, a že v mnoha případech „jakákoli možnost přezkoušení chybí“ a „přiřazení [vnitřního motivu k vnějšímu průběhu] tudíž s konečnou platností zůstává hypotézou“ (W21: 142-143).

Ať už budeme souhlasit s winchovským (radikálním) nebo weberovským (umírněným) řešením v otázce priority interpretace před statistikou, souboj alternativních interpretací rozhoduje míra „evidence“, od které se odvíjí jejich přesvědčivost, resp. plauzibilita. Jak jsme již naznačili výše, na vnitřní evidenci smyslu se lze v reálném procesu produkce vědění formou racionálního diskursu velmi snadno neshodnout, protože proti sobě stojí dvě subjektivní mínění. Proto je důležité najít vnější (smyslově přístupný) korektiv v trojrozměrném světě (faktický průběh), na jehož povaze se shodneme snadněji. Zároveň jsou v citaci

zdůrazněna místa, podle kterých můžeme usuzovat, že Weber měl spíše blízko k pragmatickému řešení posledního rozhodčího, který má rozhodnout o adekvátnosti rozumu. Ostatně lidský sociální život si s neurčitostí nejenže dokáže pragmaticky rutinně poradit, ale dost možná je dokonce jeho konstitutivním prvkem.

S Weberem konzistentní stanovisko lze vyjádřit také tak, že naše interpretace je přesvědčivou hypotézou do doby, než nám praktická úspěšnost potvrdí její platnost a stane se z ní poznatek, který však může být opět nahrazen lepší interpretací ve světle ještě evidentnější interpretace nebo nových empirických dat a ověření praxí. Je zřejmé, že se pohybujeme ve stavu permanentního provizoria, které ovšem na druhou stranu vystihuje vědecké vědění jako takové – minimálně podle kuhnovského i popperovského modelu vývoje vědy, které lze v teorii a metodologii vědy stále považovat za obecně přijímané.

Podstatné je také Weberovo rozlišení racionální evidence a evidence vcítěním. Racionální evidence má tu výhodu, že ji lze snadněji převést na formalizovaná pravidla např. na matematický důkaz nebo kalkul výrokové logiky. Pro porozumění jednání zvířat je však pravděpodobně ještě důležitější evidence vcítěním, tj. citově znovuprožívaná evidence, která je ve vědě už trochu větším problémem, neboť má větší potíže s reliabilitou. Weberova „kontrola úspěchem“ bude v tomto případě ještě důležitější.

Základem evidence vcítěním je ve weberovském přístupu rozpoznání podobnosti a analogie s tím, co důvěrně známe, který je základem porozumění (viz W21: 137-139). V principu je tomu stejně tak u racionální evidence matematického důkazu, který musí odpovídat principům „naší“ matematiky a logiky, neboť v opačném případě nedojde ani zde ke shodě na evidenci. Můžeme se ovšem ptát na to, co je kritériem *dostatečné* podobnosti a analogie, o kterou se evidence rozumu sociálnímu jednání opírá. A nebudeme mít k dispozici opět nic pevnějšího než intenzivní či neodbytný pocit podobnosti a analogie s důvěrně známým doplněný (podpořený nebo vyvrácený) praktickou (ne)úspěšností.

Situace je analogická tomu, co se musí uvnitř nás stát, abychom v kubistickém či abstraktním obraze nebo ve skalním reliéfu zahlédli nějaký figurativní motiv (např. obličej, postavu, rybu). Koukáme se na skalní útes či abstraktní obraz v galerii, ve kterém ostatní rozpoznávají třeba velblouda, ale my ne. Marně se ho snažíme najít, až najednou obrysy velblouda vidíme a přijde nám to zřejmé. Obrys velblouda je náhle dobře patrný, neboť jsme dosáhli kvalitativní evidence. Tento směr úvah by nás však již vyvedl mimo Weberovo myšlení směrem k fenomenologii, a nebudeme jej dále sledovat. Nicméně se domnívám, že Weberova práce nám odhaluje obecný princip, na kterém je vybudované předvědecké i vědecké porozumění nejen lidskému, ale i zvířecímu chování. Zvířecí hra, boj, shánění potravy, hledání sexuálního

partnera nebo výše v textu uvedené psi „parfémování“ člověku nepříjemnými pachy je člověku srozumitelné na základě Weberem popsaných kognitivních postupů, které máme k dispozici pro porozumění lidskému jednání.

Platí zde ovšem stejnou měrou i hranice, které možnost porozumění omezují. Tato hranice je ve Weberově koncepci dána právě nepodobností:

„[M]nohým konečným ‚účelům‘ a ‚hodnotám‘, podle nichž jednání nějakého člověka může být orientováno na základě jeho zkušenosti, **často nejsme s to porozumět úplně evidentně**, nýbrž za určitých okolností je sice můžeme intelektuálně uchopit, ale na druhé straně, **čím radikálněji se odchylují** od našich posledních hodnot, **tím obtížnější pro nás je, abychom jim porozuměli znovuprožíváním** prostřednictvím vciřující fantazie. Podle dané situace se pak musíme spokojit s tím, že je **vyložíme jen intelektuálně**, nebo, když se to nepodaří, podle okolností tak, že je jednoduše **přijmeme jako danosti**, a z jejich, pokud možno intelektuálně vyložených nebo znovuprožitých ukazatelů srozumitelně ukážeme průběh jimi motivovaného jednání“ (W21: 137-138, kurzíva v originále, zvýraznění autorem).

V případě nepodobnosti – jejíž kritérium je opět vedle subjektivního pocitu nesrozumitelnosti v poslední instanci pragmatický neúspěch v praxi – máme k dispozici interpretace jednání buď intelektuální uchopení, anebo když není ani to možné, nezbyvá, než je přijmout jako danosti, u kterých jsme s to intelektuálně nebo znovuprožitím vysvětlit alespoň některé aspekty. Poměrně snadno se nám např. chápe jako shánění potravy, když kos má v zobáku žízalu, i když sami žízaly nejíme. Znovuprožitím snadno chápeme hlad (domníváme se, že kos má hlad) a intelektuálně chápeme, že kosi preferují žízaly stejně jako dokážeme pochopit, že někdo druhý má rád jídlo, které my bytostně nesnášíme, i když „nedokážeme pochopit“ (tj. nedokážeme pocítit, znovuprožít), co mu na tom může chutnat. Velice snadno dokážeme pochopit volání kosích mláďat po rodičích. Intelektuálně dokážeme uchopit osamocené kosí zpěvy v korunách stromů, ale jejich smysl až na několik trapně jednoduchých rysů pro nás zůstává obestřeno nepochopitelností a nezbyvá nám, než jej přijmout jako danost (kosi prostě zpívají, oni to tak od nepaměti dělají) jejichž několik charakteristik jsme schopni uchopit intelektuálně (interpretace na základě akustického ornitologického výzkumu kosí signalizace) nebo vcítěním (něco nám zní našťavaně, něco jiného harmonicky), ovšem s poměrně velkou mírou nejistoty (tj. s nízkou evidencí). Opět však platí, že naše ne/porozumění zvířatům je téhož druhu jako lidem.

Zamyslíme-li se nad tím, co je součástí naší zkušenosti se světem více než cokoli jiného, dojdeme k tomu, že je to naše tělesnost. Tělo nám zkušenost se světem nejen umožňuje, ale je zároveň její nutnou součástí. Je také základním nástrojem detekce praktické úspěšnosti. Jako hypotézu k dalšímu ověření a rozpracování, která však není námětem této studie, formulujeme tvrzení, že základní podobnost či nepodobnost zakládající lidské rozumění či nerozumění zvířecímu jednání, je viditelná tvarová podobnost tělesnosti k níž automaticky přiřazujeme podobnost prožívání. Tam, kde rozeznáváme tvary podobné očím,

ústům, rukám, nohám, zubům, uším a dalším částem těla podobných lidským, má naše interpretace jednání první záchytné body, o které se může opřít při výkladu toho „co“ se děje a „proč“ při snaze o výklad zvířecího jednání. Tato hypotéza je sice formulovaná díky Weberově důrazu na „naše“, na podobnost jako základ porozumění, tělesnost však nebyla předmětem Weberova metodologického zájmu. Do interpretativní sociologie se dostala až s fenomenologickou sociologií Alfreda Schutze. V tomto textu téma tělesnosti opustíme, avšak s vědomím její pravděpodobné důležitosti pro další budování interpretativní sociologie zvířat.

Sociální vztahy lidí a zvířat z pohledu interpretativní sociologie

Posledním důležitým bodem, který si zasluhuje stručný rozbor, je téma sociálních vztahů ke zvířatům. Atributem sociálního jednání je subjektivní smysl a orientace na druhé. Přidaným atributem sociálního vztahu je vzájemnost sociálního jednání, jakkoli můžou být sociální vztahy „objektivně jednostranné“. Pro rozumějící sociologii vztahu lidí ke zvířatům je důležité stanovit možnosti identifikace, že interakce mezi člověkem (lidmi) a zvířetem (zvířaty) má na obou stranách vztahu jak subjektivní smysl, tak vzájemnou orientaci.

Zásadní otázka zní, zda máme v případě lidských interakcí k dispozici nějaké jiné nástroje pro určení existence sociálního vztahu než v případě interakce se zvířetem. Podle mého mínění ne. Určení sociálního vztahu se zakládá na kvalitativní evidenci porozumění smyslu na obou stranách interakce, které je třeba v rámci možností kontrolovat praktickým úspěchem v hmotném světě.

Výsadní postavení přirozeného jazyka v procesech porozumění subjektivnímu smyslu se odvíjí od jeho značné kompatibility s pojmovým uchopením světa, o který usiluje věda. Exkluzivitu přirozeného jazyka, tj. jeho nutnost pro sociální vztah teoreticky dekonstruuje argument o neurčitosti překladu. Prakticky jej dekonstruují příklady interakcí s lidmi, kteří jazyk neovládají, tj. např. s nemluvňaty, s hluchoněmými lidmi (kteří neumí číst a psát), nebo mezi cizinci, kteří neovládají jazyk toho druhého a na ulici se vzájemně vyhnou s ohledem na porozumění subjektivnímu smyslu jednání toho druhého. Bylo by nesmyslné říci, že matka není se svým kojencem v sociálním vztahu, stejně jako by bylo nesmyslné říci, že např. Robinson nebyl v sociálním vztahu s Pátkem, dokud nesdíleli verbální jazyk. Závěr ohledně sociologie sociálních vztahů se zvířaty můžeme vyjádřit i takto: Stejnou měrou, do jaké je možné prakticky budovat a vědecky zkoumat sociální vztahy mezi dospělými lidmi a nemluvňaty nebo mezi Robinsony a Pátky z pohledu interpretativní sociologie, je možné prakticky budovat a z pohledu interpretativní sociologie zkoumat vztahy mezi člověkem (lidmi) a zvířetem (zvířaty) jako vztahy sociální.

Závěr

Weber téma sociologie zvířat, porozumění zvířecímu jednání a sociálních vztahů ke zvířatům nastínil, ale nerozvinul. Zanechal však takové rozpracování základních pojmů rozumějící sociologie – především smysl (*Sinn*) a rozumění (*Verstehen*) – na kterých rozumějící sociologie zvířat může stavět a dále se rozvíjet.

Především se jedná o diferenciaci pojmu smyslu na zřetelně uvědomovaný, polovědomý a nevědomý smysl, který jednající spíše cítí. Interpretativní sociologie zvířat může a má za úkol explikovat implicitní smysl sociálního jednání zvířat i lidí v mezidruhových sociálních vztazích, neboť nejasné vědomí smyslu by nemělo sociologii bránit v konstrukci jejích pojmů.

Porozumění jednání zvířat i lidí dosahujeme stejnými prostředky – kvalitativní evidencí doplněnou o kontrolu praktickou úspěšností. Skeptické argumenty odmítající smysluplnost zvířecího jednání lze vždy úspěšně aplikovat i na určité lidské aktéry. Radikální skepse ohledně smysluplnosti veškerého jednání živých tvorů je sice možná, ale vědecky neužitečná. Základem kvalitativní evidentnosti porozumění smyslu je rozpoznání známého v neznámém, tj. nalezení podobnosti, analogie. Pravděpodobným výchozím bodem lidského (předvědeckého i vědeckého) porozumění zvířecímu jednání je rozpoznání podobnosti tělesné.

Po kladném zodpovězení obecných otázek stran možnosti sociálního jednání zvířat a mezidruhových sociálních vztahů se ve weberovské linii výzkumu rýsují např. tyto konkrétní badatelské úkoly: Typologizace vztahů lidí se zvířaty s ohledem na využití Weberovy typologie jednání a panství. Poměr lingvistického a nelingvistického vyjevování smyslu v sociálních vztazích. Role ideálního typu účelově-racionálního jednání při poznávání zvířecího jednání. Snadnost porozumění na základě tělesné podobnosti. Problém určení míry objektivně jednostranných a objektivně dvoustranných sociálních vztahů lidí se zvířaty. Je pravděpodobné, že při jejich řešení se sociologie vydá ke spolupráci s jinými obory, především s fenomenologií na jedné straně a hermeneutickou biologií na straně druhé. Krok prvním směrem uskutečnil již v éře klasické sociologie Alfred Schutz. Druhým směrem se pouští biosémiotika, kterou těsnější propojení s rozumějící sociologií teprve čeká, avšak chápání živočišných druhů jako různých kultur má již teoreticky rozpracováno. Fenomenologické i biosémiotické rozpracování interpretativní sociologie zvířat je však již úkolem jiných studií.

Dušan Janák působí jako docent sociologie na Univerzitě Komenského v Bratislavě a Mendelově univerzitě v Brně. Mezi hlavní oblasti jeho zájmu patří dějiny sociologie a sociálního myšlení; aplikovaný sociální výzkum sociálních a environmentálních problémů ve střední Evropě a metodologie společenských věd. V těchto oblastech publikoval devět knih a přibližně třicet článků. Od roku 2017 se zajímá o mezidruhovou komunikaci a vztahy mezi lidmi a zvířaty. Osobní webové stránky: www.dusanjanak.cz.

LITERATURA

- ALEXANDER, J., 1987: The Centrality of Classics. In: Giddens, A., Turner, J. H. (eds.). *Social Theory Today*. Stanford, California: Stanford University Press. 11–57.
- ALEXANDER, J. – SMITH, P. – DZHAKUPOVA, S. – KURAKIN, D., 2010: Strong program in cultural sociology. In Turner, J. H. (ed.). *The Handbook of Sociological Theory*, New York: Kluwer.
- ALGER, J., – ALGER, S., 2002: Cat culture: The social world of a cat shelter. Temple University Press. <https://doi.org/10.2752/089279304786991882>.
- BEKOFF, M. – JAMIESON, D. (eds.), 1996: *Readings in animal cognition*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- BEKOFF, M. – ALLEN, C. – BURGHARDT, G. M. (eds.), 2002: *The cognitive animal: empirical and theoretical perspectives on animal cognition*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- BRANDT, K., 2004: A language of their own: An interactionist approach to human-horse communication. *Society & Animals*, 12(4): 299-316. <https://doi.org/10.1163/1568530043068010>
- ČADKOVÁ, L., 2015: Do They Speak Language? *Biosemiotics*, 8: 9-27.
- FRASER, M. M., 2019: Dog words – or, How to think without language. *The Sociological Review Monographs*, 67(2), 374-390. <https://doi.org/10.1177/0038026119830911>.
- GIBAS, P – PAUKNEROVÁ, K. – STELLA, M. (eds.), 2011: *Non-humans in social science: animals, spaces, things*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011.
- GOODE, D., 2007: *Playing with My Dog Katie: An Ethnomethodological Study of Dog-Human Interaction*, West Lafayette, Indiana, Purdue University Press.
- HARE, B. – WOODSOVÁ, V., 2016: *Geniální psi. Zvířata jsou chytrější, než si myslíte*. Praha: Dokořán.
- HARAWAY, D. J., 2007: *When species meet*. University of Minnesota Press.
- HAVELKA, M., 1998: Poznámka překladatele. In: Weber, M. *Metodologie, sociologie, politika*. Praha: Oikúmené, 346-354.
- JANÁK, D., 2006: Sociální introspekce I. A. Bláhy a Wittgensteinův argument proti soukromému jazyku. *Poznámky k introspektivnímu přístupu v sociálních vědách. Sociologický časopis*. 42 (4): 761-782.

- JANÁK, D., 2009: Hodnoty a hodnocení v sociologii Inocence Arnošta Bláhy. Studie z dějin klasické české sociologie. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- JANÁK, D., 2011a: Obsahová analýza Sociologického sborníku. Příspěvek k dějinám česko/slovenské sociologie. Sociológia – Slovak Sociological Review 43 (5): 584-603, ISSN 0049-1225, ISSN 1336-8613.
- JANÁK, D., 2011b: Autorská a tematická struktura Sociologické revue. Příspěvek k sociologickému rozboru dějin české sociologie. Sociologický časopis 47 (5): 991-1016, ISSN 0038-0288.
- JANÁK, D., 2013a: Brněnská versus pražská sociologická škola: mýtus a skutečnost. Sociologický časopis. 49 (3): 577-602.
- JANÁK, D., 2013b: Počátky teoretické sociologie v českých zemích. Text věnovaný památce prof. M. Petruska. Sociológia-Slovak Sociological Review. 45 (4): 339-364.
- JANÁK, D. – KLOBUCKÝ, R., 2014: Co bychom věděli o sociologii, kdybychom četli pouze Sociologický časopis a Sociologii? Obsahová analýza dvou sociologických periodik od „sametové revoluce“ do současnosti. Sociologický časopis / Czech Sociological Review 50 (5): 645-670, <http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2014.50.5.118>
- KLOBUCKÝ, R., 2019: Obsahová analýza časopisu Sociológia po roku 1989. Príspevok k päťdesiatemu výročiu založenia časopisu. Sociológia – Slovak Sociological Review, 51(2), 179-197, ISSN 0049-1225. <https://doi.org/10.31577/sociologia.2019.51.2.9>
- KELLER, J., 2004: Dějiny klasické sociologie. Praha: SLON.
- KOHN, E., 2013: How forests think: Toward an anthropology beyond the human. Uni of California Press.
- KOMÁREK, S., 2019: Dávný český pokus o sociologii zvířat. Zdeněk Ullrich: Společnosti ve světě zvířat (1928). Lidé města 21 (3): 411-412.
- KOMPATSCHER, G. – SPANNRING, R. – SCHACHINGER, K., 2021: Human-Animal Studies: Eine Einführung für Studierende und Lehrende. Münster, New York: Waxmann.
- KULICK, D., 2017: Human–animal communication. Annual Review of Anthropology, 46, 357-378. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-102116-041723>.
- LATOUR, B., 2005: Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory. Oxford: Oxford UP.
- LESTEL, D. – BUSSOLINI, J. – CHRULEW, M., 2014: The Phenomenology of Animal Life. Environmental Humanities, 5: 125-148.
- LIEN, M. E. – PÁLSSON, G., 2021: Ethnography Beyond the Human: The ‘Other-than-Human’ in Ethnographic Work, Ethnos, 86:1, 1-20, <https://doi.org/10.1080/00141844.2019.1628796>.
- MADDEN, R., 2014: Animals and the Limits of Ethnography, Anthrozoös, 27:2, 279-293, <https://doi.org/10.2752/175303714X13903827487683>.
- MARKOŠ, A. (ed.), 2011a: Essays in biohermeneutics: special issue Biosemiotics 4 (2).
- MARKOŠ, A. – ŠVORCOVÁ, J., 2019: Epigenetic Processes and the Evolution of Life. Boca Raton, London, New York: CRC Press.

- MARVAN, T., 2010: Otázka významu: cesty analytické filosofie jazyka. Praha: Togga, Scholia.
- MARVIN, G. – MCHUGH S. (eds.), 2014: Routledge Handbook of Human-Animal Studies (1st ed.). Taylor and Francis.
- MÜTHERICH, B., 2000: Die Problematik der Mensch-Tier-Beziehung in der Soziologie: Weber, Marx und die Frankfurter Schule. LIT Verlag Münster.
- NEŠPOR, Z. R. et al., 2013: Slovník českých sociologů. Praha: Academia.
- NEŠPOR, Z. R. et al., 2014: Dějiny české sociologie. Praha: Academia.
- PEPPERBERG, I. M., 2009: The Alex Studies: Cognitive and Communicative Abilities of Grey Parrots. Harvard University Press.
- PEREGRIN, J., 2011: Člověk a pravidla: kde se berou rozum, jazyk a svoboda. Praha: Dokořán.
- POKORNÝ, P. – STORCH, D. (eds.), 2020: Antropocén. Praha: Academia.
- QUINE, W. V. O., 1960: Word and Object. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- QUINE, W. V. O., 1994: Hledání pravdy. Praha: Herrmann & synové.
- ROTH, G., 1978: Introduction. In: Weber, M. Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- SCHEL, A. M. – TOWNSEND, S. W. – MACHANDA, Z. – ZUBERBÜHLER, K. – SLOCOMBE, K. E., 2013: Chimpanzee alarm call production meets key criteria for intentionality. PLoS one, 8 (10), e76674. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0076674>
- SCHROER, S. A., 2021: Jakob von Uexküll: The Concept of Umwelt and its Potentials for an Anthropology Beyond the Human, Ethnos, 86:1, 132-152, <https://doi.org/10.1371/10.1080/00141844.2019.1606841>.
- SLOBODCHIKOFF, C., 2012: Learning the Language of Animals – Chasing Doctor Dolittle. New York: St. Martin's Press.
- ŠPINKA, M., 2019: Animal agency, animal awareness and animal welfare. Animal Welfare 28 (1): 11-20.
- TUCKER, K. H., 2002: Classical Social Theory. Blackwell Publishers.
- TYMIENIECKA, A. T. (ed.), 2007: Phenomenology of Life from the Animal Soul to the Human Mind. Analecta Husserliana (The Yearbook of Phenomenological Research), vol 93. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-5192-0_3
- ULLRICH, Z., 1928: Společnosti ve světě zvířat. Praha: Orbis. (přetisk dostupný v Lidé města 21 (3): 413-425.)
- VANDROVCOVÁ, T., 2015: Sociologie zvířat: přehledová stat' o oboru Human-Animal Studies. Naše společnost 13 (1): 23-33.
- WEBER, M., 1976: Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- WEBER, M., 1983: O niektorých kategóriách chápacej sociológie. In: K metodológii sociálnych vied. Bratislava: Pravda, 113-165.
- WEBER, M., 1998: Základní sociologické pojmy. In: Metodologie, sociologie, politika. Praha: Oikúmené, 135-171.

- WHITEN, A. – GOODALL, J. – MCGREW, W. C. – NISHIDA, T. – REYNOLDS, V. – SUGIYAMA, Y. – BOESCH, C., 1999: Cultures in chimpanzees. *Nature*, 399 (6737), 682-685.
- WIEDENMANN, R. E. 2020: „Handlungstheoretische Zugänge zur Mensch-Tier-Sozialität.“ In Friedrich Jaeger (ed.), *Menschen und Tiere*. JB Metzler, Stuttgart, 111-137.
- WIEDER, D. L., 1980: Behavioristic Operationalism and the Life-World: Chimpanzees and Chimpanzee Researchers in Face-to-Face Interaction. *Sociological inquiry*, 50(3-4), 75-103. <https://doi.org/10.1111/j.1475-682X.1980.tb00017.x>.
- WINCH, P., 2004: *Idea sociální vědy a její vztah k filosofii*. Brno: CDK.
- WIPPER, A., 2000: The Partnership: The Horse-Rider Relationship in Eventing. *Symbolic Interaction*, 23 (1), 47-70. <https://doi.org/10.1525/si.2000.23.1.47>.
- YERBURY, R. M. – BOYD, W. B., 2018: Human–Dolphin Interactions: Relationships, Connections, and the Reinforcement of an Ongoing Nature Relationship, *Anthrozoös*, 31:4, 443-458, <https://doi.org/10.1080/08927936.2018.1482116>